

Povezanost doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi s likovnom kreativnošću

---

Ivanković, Anamarija

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:850550>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI**

Anamarija Ivanković

**Povezanost doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi s likovnom
kreativnošću**

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2019. godina

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

**Povezanost doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi s likovnom
kreativnošću**

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Likovna metodika u integriranom kurikulumu

Mentor: dr.sc. Anita Rončević

Student: Anamarija Ivanković

Matični broj: 0299010800

U Rijeci, rujan, 2019. godina,

ZAHVALE

Osoba kojoj se prvoj želim zahvaliti je moja mentorica, dr. sc. Anita Rončević od koje sam imala prilike zaista mnogo toga naučiti o praksi, ali i izvan nje, i koja mi je nesebično i strpljivo pomagala u izradi završnog rada.

Veliko hvala i izv. prof. dr. sc. Darku Lončariću koji me je usmjerio u znanstvenom promišljanju.

Svim srcem zahvaljujem svojim prijateljicama, uz koje su i najteži dani studiranja bili ispunjeni veseljem i smijehom.

Hvala mojim roditeljima i bratu koji su mi pružali najveću podršku bez obzira na to što je gotovo tisuću kilometara između nas. Posebno hvala mojoj sestri Evi bez koje ne bih spoznala kako trebam odabrati ovaj put. Hvala baki i ujaku što su uvijek vjerovali u mene i najveće hvala djedu, čiju sam stalnu potporu nalazila u svojim mislima i srcu.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

Vlastoručni potpis:

Anamarija Ivanković, studentica

Sažetak

Senzibilitet za estetiku pojavljuje se već u ranoj dobi djetinjstva, a očituje se raznim svakodnevnim aktivnostima, koje nisu nužno isključivo likovnog tipa. Djeca su vrlo aktivna u likovnim aktivnostima već od rane dobi, počevši od faze šaranja u kojoj djeca zadovoljavaju motoričku potrebu pokreta ruke, šarajući i ostavljajući tragove na papiru. Kreativnost, koju karakteriziraju originalnost i inovativnost je jedna od važnih sposobnosti u djetetovom cjelokupnom razvoju, kao i u likovnom razvoju. Kreativnošću i estetskim senzibilitetom, dijete zadovoljava svoje individualne potrebe, odnosno emocionalne i duhovne, kao što vlastite stavove usklađuje s težnjama, uzbuđenjima, interesima i slično.

Provedeno istraživanje kao cilj ima utvrditi odgajateljevu i roditeljevu procjenu doživljaja lijepoga kod njihove djece te utvrditi njihovu likovnu kreativnost. Područje provedbe istraživanja je Primorsko-goranska i Istarska županija. Uzorak za ovo istraživanje sastojao se od 10 roditelja djece koja pohađaju DV Olga Ban Pazin, DV Morčić, DV Loptica, te DV Potok. Osim roditelja, uzorak je činilo 10 odgajatelja iz DV Olga Ban Pazin, DV Loptica i DV Potok, te 66 djece koja pohađaju navedeni vrtić. Ispitanici su metodom anketiranja, odnosno uporabom Lickertove skale 1-5 označavali odgovore koji se odnose na senzibilitet za estetiku kod njihove djece. Obradom rezultata EpoC testa dobiven je kvocijent likovne kreativnosti djece, nakon čega se utvrdila povezanost s procjenom estetskog senzibiliteta djece od strane njihovih roditelja i odgajatelja.

Ključne riječi: estetski doživljaj, kreativnost, djeca predškolske dobi, likovno stvaralaštvo

Abstract

Sensitivity for aesthetics occurs at an early age in childhood, and is manifested in various daily activities, which are not necessarily exclusively of a visual type.

Children are very active in fine arts activities from an early age, beginning with the staggering phase in which children satisfy the motor need of hand movements, stitching and leaving marks on paper. Creativity, characterized by originality and innovation, is one of the important skills in a child's overall development as well as in visual development. By creativity as well as aesthetic sensibility, the child satisfies his or her individual needs, both emotional and spiritual, as he aligns his own attitudes with aspirations, excitement, interests, etc.

The aim of the research is to determine the teacher's and the parents' assessment of the sense of beautiful regarding their children and to determine their artistic creativity. The area of research is Primorje-Gorski Kotar and Istria County. The sample for this study consists of 10 parents of children attending DV Olga Ban Pazin, DV Morčič, DV Loptica, and DV Potok. In addition to parents, the sample also consists of 10 educators from DV Olga Ban Pazin, DV Ball and DV Potok, as well as of 66 children who attend already mentioned Kindergartens. Respondents used the survey method, that is, using the Lickert scale 1-5, to indicate answers with certain theses regarding sensitivity to aesthetics regarding their children. Processing the results of the The EpoC test obtained a quotient of children's visual creativity, after which was made a correlation with the assessment of aesthetic sensibility of children by their parents and educators.

Keywords: aesthetic experience, creativity, preschool children, visual arts

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. DJEČJI DOŽIVLJAJ LIJEPOGA	2
3. LIKOVNA KREATIVNOST DJECE PREDŠKOLSKE DOBI.....	4
3.1. Obilježja kreativnosti.....	4
3.2. Kreativnost i aktivnosti poticanja estetskih vrijednosti	5
3.3. Podjela kreativnosti.....	6
3.4. Faktori kreativnosti	8
4. RAZVOJ ESTETSKOG SENZIBILITETA DJECE LIKOVNIM IZRIČAJEM10	
4.1. Likovni razvoj djeteta rane i predškolske dobi.....	10
4.2. Likovni tipovi djece u odnosu na likovne sposobnosti.....	12
4.3. Likovni tipovi djece uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava	14
4.4. Likovni tipovi djece u odnosu na osobne kompetencije	15
4.5. Likovnost kao čimbenik kojim se utječe na razvoj estetskog senzibiliteta	15
4.6. Utjecaj likovnih aktivnosti na cjelokupni razvoj djeteta	17
4.7. Optimalni uvjeti za razvoj likovnog senzibiliteta.....	20
5. POVEZANOST DOŽIVLJAJA LIJEPOGA KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI S LIKOVNOM KREATIVNOŠĆU.....	23
5.1. Svrha i cilj istraživanja	23
5.2. Istraživačka pitanja i hipoteze istraživanja.....	23
5.3. Uzorak	23
5.4. Metode istraživanja.....	24
5.5. Mjerni instrumenti	24
5.6. Statistička obrada podataka.....	25
6. REZULTATI I RASPRAVA	26
7. ZAKLJUČAK.....	29
8. LITERATURA	30

1. UVOD

Svako dijete posjeduje određenu individualnu osobitost, odnosno nešto što ga razlikuje od drugog djeteta. Važan čimbenik koji čini razliku među pojedincima je kreativnost. Kao unutarnji poriv za originalnost i inovativnost, kreativnost se javlja u oblicima divergentnog mišljenja i natprosječnih produkata kod djece predškolske dobi. Inspirirana fluentnošću kojom djeca dolaze do raznih kreativnih zaključaka i produkata, te činjenicom kako estetski doživljavaju svijet oko sebe već od rane dobi, odlučujem se za temu *Povezanost doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi s likovnom kreativnošću*.

Unatoč činjenici kako je kreativnost širok pojam i može se pojaviti u gotovo svakoj ljudskoj djelatnosti, kreativnost će se sagledati sa stajališta likovne kulture i estetskog doživljaja kod djece predškolske dobi. Rad se sastoji od teorijskog dijela i istraživanja.

Provedeno istraživanje obuhvaća djecu predškolske dobi, odnosno njihove roditelje i odgajatelje, a svrha je ispitati odnos doživljaja lijepog kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti. Cilj istraživanja je metodom anketiranja utvrditi odgajateljevu i roditeljevu procjenu doživljaja lijepoga kod njihove djece te pomoću EpoC testa utvrditi njihovu likovnu kreativnost, odnosno utvrditi postoji li povezanost između likovne kreativnosti i procjene estetskog senzibiliteta djece predškolske dobi od strane njihovih roditelja i odgajatelja . Rad se sastoji i od interpretacije dobivenih rezultata, te od zaključnih spoznaja dobivenih istraživanjem.

2. DJEČJI DOŽIVLJAJ LIJEPOGA

Interes za skladno je čovjek pokušavao prikazati oduvijek, počevši od crtanja u svom mjestu stanovanja, oružja, te vlastitog sebe, sve u svrhu ukrašavanja, odnosno estetike. Svojom prisutnošću od početaka ljudske civilizacije, ljepota je važan kriterij ljudskog vrednovanja predmeta, odnosa, pojava, umjetničkih radova i mnogih drugih. Stoga, estetski doživljaj u društvenom kontekstu putem raznih medija može služiti kao sredstvo komunikacije. Odražava doživljavanje svijeta, pridonosi prenošenju kulturnih vrijednosti i dobara kroz generacije (Radovan-Burja, 2011). Doživljaj lijepoga iskazuje se već u djetinjstvu. Dijete može uočavati i izražavati ljepotu na različite načine, primjerice vrednovanjem materijala i predmeta prema određenom kriteriju ljepote, samoinicijativno uljepšavati prostor u kojem boravi, uređivati kosu po svojoj zamisli i slično.

1.1. Usvajanje estetskih vrijednosti odgojem i obrazovanjem djece

Estetika kao pojam potječe od grčke riječi *aisthese*, što znači opažati, osjećati. Radi se o znanosti o umjetnosti i o lijepom koja je ujedno i filozofska disciplina. Estetika ima kao svrhu pronaći lijepo u svemu i pronaći karakteristiku lijepog uopće (Ravlić, 2019). Ljepota je važan kriterij koji se manifestira raznim estetskim pojavama, objektima, odnosima i samim okruženjem čovjeka (Vukasović, 2001). Područje povezivanja estetike te odgoja i obrazovanja koje istražuje opažanja i izražavanja opaženog osjetilima, naziva se estetski odgoj. Sveprisutnošću ljepote, razvila se potreba odgoja djece za lijepo, što je primarna zadaća estetskog odgoja (Vukasović, 2001). Estetski odgoj temelji se na shvaćanju i izražavanju lijepog, skladnog i harmoničnog. Unatoč činjenici da ljepota okružuje dijete, ne znači nužno da ju svako dijete razumije, shvaća i divi joj se. Te sposobnosti su pedagoški zadane, što podrazumijeva kako su opažanje, razlučivanje i stvaranje lijepoga sposobnosti koje se razvijaju odgojem. Značaj estetskog odgoja uvidjele su značajne povijesne ličnosti poput Platona i Aristotela, koji estetski odgoj vide kao bitnu sastavnicu u odgoju slobodnog i potpunog čovjeka. Jan Amos Komensky naglašavao je važnost

učenja svim osjetilima, u čijem je kontekstu estetski odgoj važan čimbenik za razvoj i usavršavanje senzomotoričkih vještina te poticanje jezika likovne umjetnosti u svrhu razumijevanja svijeta oko sebe. Osim navedenih, i mnogih drugih ključnih osoba koje su naglašavale važnost estetskog odgoja, pojavom alternativnih pedagoških koncepata poput Montessori ili Waldorfske pedagogije, te pedagoškog koncepta Freineta, umjetničko, odnosno estetsko izražavanje dobiva važnost u cjelokupnom razvoju djeteta predškolske dobi.

Važnost estetskog odgoja se očituje u stvaranju smisla za vrijednosti u estetskom smislu, te poticanju osjećaja za lijepo, skladno i harmonično, kao i poticanju individualnog estetskog ukusa. Samim time, dijete će uživati u ljepoti prirode, tonova, boja, oblika, slika, skulptura, književnosti, glazbe i slično. Važno je djetetu osigurati kontakt s raznim umjetničkim djelima, zato što dijete od rane dobi osjeća i reagira na razne estetske vrijednosti. Izlaganju umjetničkim djelima od rane dobi, djeca stvaraju podlogu za estetske doživljaje u budućnosti i razvoj osjetljivosti za umjetnost. Estetika se s pedagoškog stajališta doprinosi odgoju i obrazovanju, ona nije isključivo područje umjetnosti, već područje osjetilne spoznaje i umjetnost lijepog mišljenja. Predstavlja obrazovanje osobe u cijelosti, odnosno obrazovanje uopće (Bacalja i Ivon, 2014). U antičko doba se u školama proučavao doživljaj lijepog, koji se povezuje s težnjom za ljepotom i dobrotom. Platon je ukazivao na činjenicu kako senzibilitet za estetiku ima utjecaj na moralni i etički aspekt ličnosti kod djeteta, te potiče dobrotu kojom se ostvaruje harmonija ličnosti, odnosno slika o vlastitom sebi (Mendeš, 2012).

U suvremeno koncipiranom odgojno-obrazovnom procesu, djeca ostvaruju svoju "sliku svijeta", odnosno estetske probleme rješavaju likovnim aktivnostima u kojima iskustveno uče kako vrednovati vlastiti i tuđi likovni sadržaj u odnosu na vlastite usvojene estetske kriterije. U procesu vrednovanja estetskog sadržaja, važnu ulogu ima emocionalni aspekt djeteta, iz razloga što osim razvoja kognitivnog područja, omogućuje i spoznaju vlastitih emocija, što zatim utječe na razvoj stvaralačkih potencijala koji obuhvaćaju intuitivnu percepciju i kognitivno vrednovanje (Mendeš, 2012).

3. LIKOVNA KREATIVNOST DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Djeca predškolske dobi kreativnost iskazuju na razne načine, te putem iste istražuju svijet oko sebe. Kreativno izražavanje u likovnom području djetetu omogućuje kvalitetan cjelokupni razvoj, kao i razvoj divergentnog mišljenja djeteta u svim vrstama aktivnosti. Kreativnost se isto tako ne može gledati izvan konteksta Nacionalnog kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2010), kojim se ističe važnost poticanja i razvijanja djeteta različitim oblicima izražavanja i stvaranja. Stoga su razne kognitivno-simboličke ekspresije nužne za bolje razumijevanje djeteta predškolske dobi, kao i za djetetov razvoj pojma o sebi.

3.1. Obilježja kreativnosti

Kreativnost je jedan od temelja promjena u društvu, što će se zaključiti ukoliko se analizira prošlost i razni događaji i inovacije koje je ljudski um osmislio i na taj način utjecao na kreaciju vlastite budućnosti, odnosno svijeta. Kreativnost (hrv. stvaralaštvo) je tvoračka sposobnost koja može, ali i ne mora biti osobina darovitog pojedinca (Čudina-Obradović, 1990). Predstavlja stvaralaštvo u kojem se proces rješavanja problema interpretira na vlastiti, individualan način, a rezultira nečim novim i drugačijim (Somolanji i Bognar, 2008).

Kao osobine kreativnosti uzimaju se dva elementa, a to su kreativni pojedinac koji uočava, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na nov, originalan i neuobičajen način, te kreativni pojedinac proizvodi nove, neuobičajene, drugačije ideje i djela. Dakle, iz toga proizlazi ideja da je kreativan samo onaj pojedinac koji proizvodi, a ne samo uočava. Kreativna djeca su originalnog mišljenja, znatiželjna, samopouzdana i karakterizira ih nezavisnost i odsutnost straha od pogrešaka ili potencijalnih neuspjeha prilikom eksperimentiranja novim predmetima i slično. Važno je za naglasiti da kreativna djeca imaju precizan način uočavanja najsitnijih detalja u odnosu na ostalu djecu (Čudina-Obradović, 1990). Primjerice, kreativno dijete će uočiti teksturu drveta prilikom crtanja i pokušati ju na svoj način prenijeti na vlastiti crtež. Osloboditi kreativnost je od izrazite važnosti, naime čovjek u

procesu odrastanja i socijalizacije na neki način potiskuje svoju kreativnost. Ako se djeca ponašaju u okvirima onoga čemu smo ih učili (pristojnost, poslušnost i sl.), unutar tih okvira nema prostora za kreativnost jer ona potječe upravo od tamo gdje se prestaje vjerovati autoritetima, te provjerenim i dokazanim činjenicama. Tu sposobnost kod djece ne može se naslutiti u njihovim originalnim i neuobičajenim pitanjima i odgovorima, u neuobičajenim i mudrim izjavama, njihovoj neiscrpnj maštovitosti i inventivnosti, smislu za improvizaciju i originalnim rješenjima problema, te hrabrosti da iskažu te drukčije ideje (Cvetković-Lay,1998).

Djetetovo stvaralačko ponašanje u procesu socijalizacije treba se poticati prihvaćanjem spontanosti u svrhu razvoja kreativnog mišljenja (Beck-Dvoržak, 1987). Pojmom kreativno ponašanje se podrazumijeva sklop divergentnih procesa mišljenja koje karakterizira originalnost u načinu dolaženja do raznih odgovora u nekoj situaciji. Dijete pomoću kreativnosti u ponašanju fleksibilno manipulira poznatim na izvoran i drugačiji način (Šagud, 2002). Na svjetskoj konferenciji o umjetničkom odgoju 2006-te godine, iznesena je činjenica kako odgoj usmjeren ka umjetnosti potiče intelektualni razvoj djeteta i pridonosi tome da se ono što djeca usvoje podudara s društvenim kontekstom u kojem žive.

3.2. Kreativnost i aktivnosti poticanja estetskih vrijednosti

Tijekom predškolske dobi, dijete pokazuje interes za aktivnosti kao što su crtanje, slikanje, građenje, pjevanje i gluma, odnosno istražuje razne estetske i kreativne aktivnosti. Prema Piagetu, rana pojava tih aktivnosti kod djece predškolske dobi je potaknuta unutarnjim potrebama djeteta da izrazi svoju individualnost i unutarnje težnje, te da navedene dovede u ravnotežu. Sudjelovanjem u aktivnostima koje imaju naglasak na kreativnosti i estetici, dijete zadovoljava svoje unutarnje potrebe, usklađuje svoja individualna vjerovanja s interesima, težnjama, uzbuđenjima i slično. Od temeljnog su značaja za dijete, jer označavaju djetetovo shvaćanje svijeta i njegove misli (Mendeš, 2012). Bavljenje ovakvim tipom aktivnosti djeca razvijaju i mnoge druge vještine i sposobnosti, kao što su poticanje usmjeravanja pažnje, opuštanje cijelog tijela i lučenje hormona sreće, sposobnost rješavanja problema te

eksperimentiranje i provjeravanje hipoteza, što svakako ima pozitivan utjecaj na razvoj divergentnog mišljenja, odnosno kreativnosti (Balić-Šimrak, 2011).

3.3. Podjela kreativnosti

Istraživanja u području psihologije rezultirala su uočavanjem određenih razlika po kojima se kreativnost može raščlaniti. Američki psiholog J. P. Guilford je svojim radom temeljenim na eksperimentalnim istraživanjima utvrdio pojmove konvergentnog i divergentnog mišljenja.

Konvergentno mišljenje se često pojavljuje na testovima inteligencije, gdje se nudi mogućnost samo jednog točnog odgovora, čime se isključuje originalnost u pronalasku i iznošenju odgovora. U takvom mišljenju su u fokusu strukturirani obrasci, odnosno pravila i sheme koje je nužno poštivati.

Divergentno mišljenje predstavlja suprotnost konvergentnom mišljenju, dakle odgovor se može pronaći na razne načine i dolazak do njega nije određen pravilima. Drugim riječima, divergentno mišljenje povezuje se s originalnošću i maštovitošću pojedinca. Budući da ovo mišljenje prevladava kod umjetnika i znanstvenika, važno je za napomenuti kako je ono karakteristično za dijete predškolske dobi, koje se po svojoj prirodi, radoznalosti i načinu učenja, odnosno eksperimentiranja, poistovjećuje s malim znanstvenikom (Slunjski, 2013).

Konvergentno i divergentno mišljenje su dva međuzavisna pojma koji se nadopunjuju, jer kako bi pojedinac stekao određeno znanje, on mora biti dobro informiran, za čiju je realizaciju potrebno konvergentno mišljenje. Zanemarivanje divergentnog mišljenja rezultirat će gubitkom kreativnih sposobnosti kod djece, ali i kod odraslih (Diamond, Hopson, 2006). No, konvergentno i divergentno mišljenje se međusobno nadopunjuju zato što je konvergentno mišljenje nužno za stjecanje znanja, odnosno obaviještenost o pojavama i predmetima, dok je divergentno mišljenje ključno kako bi se njegovala kreativnost, odnosno originalnost u pronalasku odgovora. Kriteriji po kojima se kreativnost prepoznaje su sljedeći:

1. *Uočavanje problema*, odnosno uočavanje odstupanja od uobičajenog. Primjerice, dijete prepoznaje posebne osobine ličnosti kod ljudi ili stvari na temelju toga što isti odudaraju od drugih, prosječnih.
2. *Osjetljivost na utiske i ideje koje dolaze izvana*, što bi značilo da dijete s lakoćom prihvaća i manipulira raznim poticajima i idejama izvana, te mu je mogućnost odgovora neograničena.
3. *Plastičnost u odnosu na vanjske utjecaje*, očituje se u tome da se dijete brzo i lako prilagođava istima, te da je fleksibilno u mijenjanju načina mišljenja, odnosno ponašanja u trenutku kada to vanjska situacija i sugerira.
4. *Originalnost*, koja se može koristiti u trenutku pronalaska vlastitog odgovora koji će biti autentičan.
5. *Sposobnost manipuliranja* ili korištenja sredstava na drugačiji način. Predstavlja sposobnost da predmeti koji su djetetu već poznati, dobiju potpuno novu ulogu.
6. *Sposobnost analize i percepcija apstrakcije*, radi se o rastavljanju na segmente dijelova određene percepcije te traženje i analiziranje njenih detalja.
7. *Sinteza* omogućuje djetetu povezivanje segmenata i detalja koji će zatim dati potpuno novu cjelinu i značenje predmetima ili promišljanjima.
8. *Organizacija*, odnosno sposobnost djeteta da svoje misli i promišljanja dovede u red. Kod djeteta se pojavljuje u području gdje ono pokušava spontano uskladiti upotrebu motorike, emocionalnu percepciju i način izražavanja (Kroflin i sur., 1987).

Autorica Slunjski kreativnost dijeli u četiri kategorije koje su međuzavisne: kreativna osoba, kreativno organiziran proces, kreativno oblikovan produkt i kreativno uređeno okruženje. Kreativnost osobe može se izmjeriti različitim testovima procjene kreativnosti. Način na koji pojedinac izražava kreativno ponašanje, odnosno stil iskazivanja vlastite kreativnosti također se može izmjeriti testovima. Isto tako, kreativnost se kod djece predškolske dobi može uočiti njihovom sposobnošću preciznog primjećivanja najsitnijih detalja u odnosu na ostalu djecu (Čudina Obradović, 1991). Iduće, kreativno organiziran proces

označava razmišljanje i djelovanje kreativnog pojedinca, odnosno određene osobe koja se ponaša na originalan i kreativan način. Radi se o procesu kojeg čine:

- preparacija (uočavanje problema i razmišljanje o načinu njegova rješavanja)
- inkubacija (udaljavanje od problema i prestanak razmišljanja o istom)
- iluminacija (dobivena inspiracija za dolazak do rješenja)
- verifikacija (evaluacija dobivenog rezultata)

Kreativno oblikovan produkt odnosi se na originalnu i inovativnu ideju koja će zatim rezultirati djelom poput umjetničkog rada ili pjesme. Inovativnost i funkcionalnost postignutog varira. Kreativno uređeno okruženje odnosi se na fizičku i socijalnu okolinu pojedinca s kojom je on u interakciji. Okruženje je važno jer izravno utječe na način odvijanja kreativnog procesa, odnosno nastajanja kreativnog produkta kojim će kreativni pojedinac vlastiti kreativni poriv i uspješno realizirati (Slunjski, 2013).

3.4. Faktori kreativnosti

Kreativnost se može razdvojiti na likovnu i opću kreativnost, koje se zatim mogu podijeliti na kvalitativnu i kvantitativnu.

Kvantitativna kreativnost se odnosi na brz i lak tijek misli (fluentnost), na sposobnost uporabe poznatog na originalan način (redefinicija), te na sposobnost organizacije procesa istraživanja (elaboracija). Kvalitativna kreativnost podrazumijeva originalnost, odnosno odstupanje od poznatih rješenja, zatim fleksibilnost mišljenja i osjetljivost za probleme. U praksi, dječje likovno stvaranje uvjetovano je opažanjem, odnosno vizualnim sposobnostima koje mogu biti kvantitativne, a odnose se na točno opažanje, ili kvalitativne, koje predstavljaju senzibilitet, tj. osjetljivo opažanje. Intelektualne sposobnosti su u ovom procesu važne zato što se odnose na vizualno pamćenje, odnosno mogu biti kvantitativne, ili kvalitativne, kojima se obuhvaća likovno-kreativno mišljenje. Emocionalni procesi u likovnom stvaranju mogu biti kvantitativni ukoliko se radi o mašti, ili kvalitativni ukoliko dijete u trenutku likovnog stvaralaštva osjeća intenzivnu emociju. Posljednje u procesu su motoričke sposobnosti, koje su kvantitativne, kojima se opisuje spretnost i tehnička vještina, te kvalitativne u aspektu fine motorike i motoričkog

senzibiliteta tijekom manipuliranja likovnim materijalima (Varljen- Herceg i sur., 2010).

4. RAZVOJ ESTETSKOG SENZIBILITETA DJECE LIKOVNIM IZRIČAJEM

Razvoj estetskog senzibiliteta kod djece likovnim izričajem očituje se u ponašanjima i aktivnostima djeteta kao što su uočavanje i izražavanje lijepog vlastitim i tuđim likovnim uradcima, odabir likovnih materijala i pribora prema vlastitom kriteriju ljepote i slično. Crtačke, slikarske, kiparske, grafičke i arhitektonske su samo neke od likovnih tehnika pomoću kojih dijete predškolske dobi može iskazati i razvijati vlastiti estetski doživljaj (Balić-Šimrak, 2011).

4.1. Likovni razvoj djeteta rane i predškolske dobi

Dijete predškolske dobi likovnim jezikom iskazuje svoja neposredna iskustva, znanja, mišljenja i stavove. Naglasak se stavlja na proces, a ne na finalni produkt (Šipek i Vidović, 2015). Važni čimbenici u procesu likovnog razvoja djeteta rane i predškolske dobi su razvoj spoznajnih procesa i motorike, te pristupačnost likovnim materijalima. Taj razvoj se može pratiti prema Piagetovim fazama spoznajnog razvoja, od šaranja i uživanja u tim pokretima, zatim slučajnog postavljanja predmeta u okolini, pa do namjernog prikazivanja predmeta koje odgovara sposobnostima predočavanja i mišljenja u slikovnim pojmovima. Faze razvitka likovnog izražavanja se ne mogu razgraničiti iz razloga što se, primjerice, u višoj razvojnoj fazi zadržavaju neke karakteristike koje se mogu povezati s prethodnom fazom i slično. Također, dijete je sklono zadržavanju na nekim usvojenim shemama duže vremena, čak i kada je sposobno da pokazuje nove oblike kojima će prikazivati stvarnost.

Po pitanju tijeka razvoja likovnih sposobnosti, u fazi šaranja (koja se javlja između 18 mjeseci do treće godine), karakteristična je zainteresiranost za aktivnost ruke, te njeno ostavljanje tragova na papiru. Odrasli bi ovdje trebali odobravati tu aktivnost i razgovarati o tom crtežu. U fazi slučajnog prikazivanja stvarnosti (između treće i pete godine), karakteristična su istraživanja boje i oblika koji se paralelno uspoređuju i poistovjećuju s oblicima iz okoline, i crtežu se tada pridaje značenje. Dijete bi se ovdje trebalo poticati da eksperimentira bojom i različitim

materijalima, te vrstama, veličinama i bojama papira. Namjerno subjektivno prikazivanje stvarnosti je faza koja se javlja između četvrte i šeste godine, a obilježava slobodno i maštovito prikazivanje stvarnosti koje je vođeno djetetovim znanjem o predmetima, a ne reproduciranjem objektivnih karakteristika predmeta i okoline. Razgovor o sadržaju crteža, naglašavanje cjeline, te poticanje na stvaranje cjeline raznim elementima su ključni poticaj u ovoj fazi stvaralaštva. Posljednja faza podrazumijeva namjerno prikazivanje stvarnosti, no u ovom slučaju to se čini objektivno. Ona se javlja u dobi između pete i sedme godine, a karakteriziraju ju pokušaji postizanja objektivne sličnosti s predmetima iz okoline i crtež ovdje predstavlja priču o nekom događaju. Poticajni oblici rada su razgovor o emocionalnom doživljaju s likovima iz slike i naglašavanje značenja te sveukupne cjeline (Starc i sur., 2004.)

Faza šaranja

U ovoj fazi koja se javlja između 1,5 godine do 3 godine, je ključno pronalaženje smisla i značenja u okolini pomoću istraživanja, pokretima, te proizvodnje rezultata i promjena u okolini. Upravo zbog toga je dijete ovdje zainteresirano za pokret ruke više nego za posljedicu njegovih pokreta na papiru, to zamjećivanje posljedice pokreta dolazi tek kasnije, dok u ovoj fazi dijete isključivo uživa u pokretima svoje ruke koji su nenamjerni i bez cilja. Zglob je ukočen a olovka se čvrsto drži među prstima, te se rade zakrivljene crte polukružnog oblika ili crte smjera gore-dolje (Starc i sur., 2004).

Faza slučajne reprezentacije

Dolazi do postupnog pomaka s usredotočenosti na pokret, na usredotočenost na istraživanje crta, oblika i boja. Javlja se između treće i pete godine. Veća motorička kontrola ovdje omogućuje crtanje kruga, koji je ujedno i prvi oblik. Imenovanje crteža ključno je u spoznajnom razvoju jer dijete pokazuje namjernu uporabu simbola, te je poneseno i emocionalnim značenjem predmeta. Za poticanje razvoja u toj fazi je važno najprije poticanje istraživanja i eksperimentiranja, djetetu se trebaju omogućiti razni likovni materijali, naravno primjereni toj dobi. Dijete valja ispitati o

značenju crteža, da ono opiše sliku i raspitati se o emocionalnom doživljaju u stvarnom događaju i na slici (Starc i sur., 2004).

Faza pokušaja postizanja namjerne sličnosti predmeta i crteža

Dijete zahvaljujući povećanoj tehničkoj i motoričkoj sposobnosti namjerno oponaša predmete u skladu sa sve većim mogućnostima simboličkog mišljenja, povezuje dijelove crteža u sadržajnu cjelinu. Cijela površina papira se nastoji popuniti, crteži su maštoviti, kreativni i inventivni. Ova faza, koja se javlja između 4 i 6 godina života, je ujedno i najkreativnije razdoblje likovnog razvoja i estetske vrijednosti u ovom razdoblju su slične s onima umjetnika zrele dobi. Kako bi se potaknuo razvoj likovne sposobnosti u ovoj fazi, razgovor s djetetom treba usmjeriti na povezivanje elemenata u cjelinu. Također valja naglasiti i odnose među elementima, a komentar na kvalitetu slike se isto ovdje može dati (Starc i sur., 2004).

Faza nastanka jednostavnih slika

Ova faza se javlja između pete i sedme godine, i podrazumijeva porast logičnosti mišljenja, koja se vidi i u likovnim simbolima, koji su sve manje povezani s emocionalnim doživljajem, a sve više stvarnošću. Najpopularniji motivi u ovoj fazi su: ljudi, kuće i životinje. Za poticanje razvoja likovne sposobnosti, u ovoj fazi je važno djetetu omogućiti različitost doživljaja koja će izazvati djetetovu emocionalnu reakciju i pružiti mogućnost da razmišlja i razgovara na temu svog unutarnjeg doživljaja (Starc i sur., 2004).

4.2. Likovni tipovi djece u odnosu na likovne sposobnosti

Dječji likovni uradak je individualan, jedinstven i neponovljiv, te ovisi o mnogim čimbenicima, poput individualnih osobina, odnosno razlika među pojedincima, o izboru likovnih materijala i o psihološkim karakteristikama djece. Likovno izražavanje djeteta stoga ovisi o pripadnosti određenom likovnom tipu, koji je uvjetovan djetetovom naklonošću određenim likovnim segmentima i njegovim sposobnostima.

Vizualni tip

Dijete motiv pronalazi u neposrednoj okolini, stoga teži da njegov rad bude realističan. Najčešće se radi o točnim i detaljnim zapažanjima iz okruženja djeteta.

Imaginarni tip

Dijete teži prikazivanju realističnih motiva na originalan i neuobičajen način. Radi se o općenitoj sklonosti djeteta maštanju, stoga su motivi koje ono prikazuje vrlo maštoviti.

Intelektualni tip

Dijete kombiniranjem vizualnog pamćenja i kreativnosti mišljenja dolazi do likovnih rješenja koje je individualno isplaniralo i predvidjelo.

Ekspresivni tip

Dijete ne planira postupak likovnog izražavanja, već ga čini impulzivno i spontano, pod utjecajem vlastitih emocija. Česta pojava uzbudljivih motiva kojima se pokušava dočarati određeno osjećanje.

Senzitivni tip

Dijete posjeduje osjetljivost u odnosu na opažanje pojava u vlastitoj okolini, stoga u crtežu ili slici naglašava neobične elemente motiva, a inspiraciju pronalazi u originalnim i neuobičajenim pojavama.

Tip vizualnog pamćenja

Dijete u čijem je stvaralaštvu značajna uloga kognitivnog procesa vizualnog pamćenja. Dijete vlastiti rad realizira vođeno kognitivnim spoznajama koje je doživjelo u interakciji s okolinom.

Analitički tip

Dijete u čijem je fokusu prikazivanje detalja. Rad započinje prikazivanjem najsitnijeg detalja od kojeg se tada širi ostatak kompozicije. Takav rad se može sagledati u cijelosti i analizirati ukoliko se prikazani detalji povezuju u jednu cjelinu.

Sintetski tip

Dijete koje u svom radu nastoji prikazati objekte kao cjelinu, odnosno teži cjelini samog motiva. Likovni izraz ovakvog tipa je pojednostavljen i prikazuje jasne odnose između elemenata kompozicije (Varljen- Herceg i sur., 2010).

4.3. Likovni tipovi djece uvjetovani uporabom likovno-izražajnih sredstava

Likovna sredstva u ovom kontekstu označavaju manipuliranje različitim predmetima u svrhu likovnog izražavanja, odnosno odabir likovne tehnike kojom će se motiv graditi.

Koloristički tip

Dijete koje gradi svoju kompoziciju uporabom različitih intenzivnih ili degradiranih boja. Takav uradak je načinjen pomno odabranim plohami i prikladnim bojama.

Grafički tip

Dijete čiji rad obuhvaća uporabu crte kao osnovni način izražavanja, odnosno takav rad će rezultirati uspjehom, odnosno osjećajem sigurnosti i zadovoljstva kod djeteta. Ukoliko je prisutna boja u ovakvom crtežu, obično je strukturirana na način da je omeđena jednom ili više crta.

Konstruktivni tip

Dijete koje u svom likovnom uratku kombinira prikaz crte i plohe kako bi njegov rad djelovao skladno, organizirano i geometrizirano, koji na taj način svojom strukturiranošću i odnosom između dijelova kompozicije podsjeća na arhitekturu.

Impulzivni tip

Dijete koje spontano i brzo gradi svoj likovni izraz. Manje pozornosti se usmjerava cjelini i odnosu među likovnim elementima, stoga rad u cjelini djeluje prilično nestabilno.

Prostorni tip

Dijete prikazuje prostor kako bi što uspješnije usavršilo vještinu prikazivanja prostora, koje će u budućnosti rezultirati i vjernim prikazom perspektive.

Dekoratívni tip

Dijete kroz raspored likovnih elemenata postiže određeni ritam, koristeći razne plohe koje uradak čine dekorativnim (Varljen- Herceg i sur., 2010).

4.4. Likovni tipovi djece u odnosu na osobne kompetencije

Likovne tipove djece uvjetovane osobnim kompetencijama djeteta dijele se na motoričko-tehnički tip, nespretni tip, brz likovni tip, spor likovni tip, pedantan likovni tip, površan likovni tip, aktivan likovni tip i pasivan likovni tip. Motoričko-tehnički tip je dijete koje ima razvijenu motoriku ruke, pa crteži izgledaju kao tehnički crtež, a nespretni tip je dijete koje ima nedovoljno razvijenu motoriku, te se u radu primjećuju nespretni crteži i mrlje. Brz likovni tip je dijete koje brzo ostvaruje svoj rad i ne obraća pažnju na finoću likovnog izražaja, dok je spor likovni tip dijete koje sporo ostvaruje svoj rad. Pedantan likovni tip je dijete koje svjesno rješava svoj zadatak i nada se ostvarenju očekivanih postignuća, a površan likovni tip je dijete koje se žuri završiti svoj rad, najčešće bez emocija. Aktivan likovni tip je dijete koje u svoj rad ulaže puno energije i truda, dok je pasivan likovni tip dijete koje se teško motivira i dugo se odlučuje što će raditi (Varljen- Herceg i sur., 2010).

4.5. Likovnost kao čimbenik kojim se utječe na razvoj estetskog senzibiliteta

Likovnost može imati svrhu razvoja osjećaja za lijepo kod djece predškolske dobi, te usavršiti sposobnost uočavanja lijepog emocionalnim razvojem, budući da interes za lijepo i skladno zahtjeva prisutnost emocija odgovornih za estetski

doživljaj (Pejaković, 2016). Dječje likovno stvaralaštvo očituje neke osobine umjetnosti odraslih, što podrazumijeva primjenu istih likovnih elemenata izražavanja, te estetskih načela i tehnika, samo je razlika u tome što su dječji sadržaji interpretirani na drukčiji način (Bodulić, 1982). Likovno stvaralaštvo kod djece predškolske dobi može se interpretirati kao sredstvo kojim se utječe na estetski senzibilitet djeteta, odnosno osjećaja za lijepo ukoliko se aktivnost djeteta temelji na slobodi, odnosno spontanosti. No, sloboda u ovom kontekstu ne znači činiti bilo što, već činiti nešto što je u skladu s nečim. Takav pristup će djetetu omogućiti pronalazak lijepog u svemu, kao i pronaći osobitost lijepog, ali će i utjecati na djetetovu sliku o sebi i na samu svijest o tome da ono može stvoriti nešto novo, novu varijantu postojećeg, odnosno osloboditi se bilo kakvog oblika vanjskog utjecaja tijekom vlastitog likovnog stvaralaštva. Stoga, radoznalost je ključ razvoja u djetinjstvu, kao i u kasnijem periodu. Djetetu treba omogućiti da uči iz svoje slobode i radoznalosti (Cvetković-lay, 2002).

Likovni jezik se može interpretirati kao sredstvo komunikacije između djetetovih estetskih doživljaja i okoline. Već u prvim likovnim radovima djece iz rane dobi mogu se iščitati samo linije, koje odrasli shvaćaju kao rezultat potrebe za motoričkom aktivnošću, drugim riječima za šaranjem. No, ukoliko se analitički pristupi toj aktivnosti, uvidjet će se kako se radi o procesima svijesti djeteta, pomoću kojih stvara pojmove o ključnim pojavama svijeta. Motorika u djetetovom likovnom stvaralaštvu potaknuta je unutarnjim, psihološkim shvaćanjem kojeg određena aktivnost zadovoljava, te osjećajem, odnosno osjećajem za lijepo (Beck-Dvoržak, 1987). Osjećaj za lijepo se putem likovnih aktivnosti manifestira na dva načina:

- djeca samoinicijativno i samostalno odabiru likovno sredstvo i upuštaju se u likovno izražavanje
- djeca sudjeluju u likovnim aktivnostima planiranim od strane odraslih, u kojima je postavljen cilj i zadatak

Aktivnosti kojima dijete samostalno pristupa likovnom izričaju su dobar izvor informacija o djetetu i njegovim mislima, dok su one koje su unaprijed osmislili odrasli dobra prilika za upoznavanje novih likovnih tehnika i zajedničko donošenje novih zaključaka o likovnosti i o doživljaju lijepoga (Balić-Šimrak, 2011).

Stoga se može zaključiti kako likovnost ima pozitivan utjecaj na život djece na način da utječe na spoznajne procese, odnosno emocionalni razvoj i potiče razmišljanje o stvarnosti, okruženju s kojim je dijete u interakciji koje samim time obuhvaća i estetski aspekt, te i djetetov doživljaj istih (Mišković, 1994).

Razvoj psihomotoričkog i kognitivnog aspekta, mašte, i estetske osjetljivosti te osjećaja su važni čimbenici djetetovog razvoja na koje likovni jezik ima izravan utjecaj, koje se realiziraju unutar kreativnih likovnih igara i kreativne likovno-vizualne aktivnosti. Njihova važnost očituje se u tome što djeca imaju priliku maksimalno improvizirati, odnosno izražavati stvarnost kakvom ju oni doživljavaju. Isto tako, pruža im se mogućnost razvoja vlastite percepcije, odnosno prenijeti nevizualno iskustvo i misli u vizualni oblik koji zatim dobiva određenu estetsku vrijednost (Mendeš i sur., 2012). Igra, odnosno djetetov put ka spoznaji, predstavlja proces razvoja spoznaja i mišljenja koji zajedno s djetetovom aktivnošću potiče stvaralaštvo. Tijekom igre dijete upoznaje karakteristike i svojstva likovnog jezika, koji uvelike ovisi o igri potaknutoj i inspiriranom senzibilitetom za lijepo (Kelava, 2006).

„Upravo umjetničko područje pruža iznimne mogućnosti za uspostavljanje optimalnog balansa između intuitivne i intelektualne spoznaje kao nadopunjujućih načina ljudskog razumijevanja života te razvoja estetskog senzibiliteta prema odgonetavanju umjetničkih i prirodnih fenomena (Mendeš i sur., 2012: 119).“

4.6. Utjecaj likovnih aktivnosti na cjelokupni razvoj djeteta

Piaget je smatrao kako je za razvoj djeteta nužno da ono samostalno, slobodno i aktivno istražuje svijet oko sebe jer tako izgrađuje sebe kao osobu (Berk, 2008). Zato sve aktivnosti u kojima dijete manipulira predmetima, provjerava hipoteze, isprobava različite ishode ili igra uloge pridonose cjelovitom razvoju djeteta (Buggle, 2002). Likovne aktivnosti predstavljaju samoizražavanje i prve izričaje koje potiču razvoj i uspostavljanje kontakta djeteta sa stvarnošću, te čine djetetovo izražavanje konkretnim i realnim (Mendeš i sur., 2012).

Likovna kultura ima utjecaj na cjelokupni razvoj djeteta predškolske dobi u četiri aspekta: tjelesno-zdravstveni, socio-emocionalni, spoznajni i komunikacijski. Stvaralačke mogućnosti kod djece predškolske dobi je važan čimbenik koji je propisan humanističkom razvojnom koncepcijom, a njime se podrazumijevaju aktivnost i znatiželja, oblik opažanja i istraživanja svoje okoline kroz različite senzorne aspekte, mašta, razvoj govora i socijalizacija, empatija, senzibilitet za umjetnost, odnosno glazbu, likovnost, književnost i slično (Mendeš i sur., 2012).

Tjelesno-zdravstveni i psihomotorni razvoj

Tjelesno-zdravstveni razvoj je primarni aspekt u osiguravanju djetetove dobrobiti, odnosno cjelovitog razvoja. Stoga je važno razumjeti, i definirati kako podrazumijeva sve sposobnosti koje uključuju precizne pokrete tijela i koordinaciju između oka i ruke, a razvija i potiče se aktivnostima koje zahtijevaju preciznost motorike ruku i prstiju. Gotovo svaka likovna aktivnost u bilo kojem području, odnosno tehnici, potiče razvoj motoričkog aspekta kod djece predškolske dobi (Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece, 1991). Djecu se ovim putem upoznaje s pravilnim sjedenjem na stolici, kao i usmjerava na obraćanje pažnje na veličinu razmaka između glave i radne površine. Preporučuje se korištenje likovnog materijala zadovoljavajućih higijenskih i zdravstvenih uvjeta koji je adekvatan određenom uzrastu djece, odnosno razvojnim sposobnostima. Ovakvom vrstom rada djeca osim preciznosti razvijaju i taktilnu osjetljivost, te mišićno-zglobnu osjetljivost, dok se njihova osjetila stimuliraju u doticaju s različitim podražajima vizualnim i taktilnim podražajima (Varljen- Herceg i sur., 2010).

Socio-emocionalni razvoj

Socio-emocionalni razvoj sastoji se od brojnih osobnih kompetencija, osjećaja uspješnosti, samostalnosti i neovisnosti. Djeca samostalno koriste, pripremaju i pospremaju materijale kojima se koriste. Samostalno izrađuju manje složene igračke od papira, aluminijske folije, tkanine, plastike, plastelina, vune i tijesta. Prema Smjernicama za umjetnički odgoj (2006), likovnim se izražavanjem razvijaju pozitivne emocije, samostalnost i ostale osobne kompetencije koje nadalje sudjeluju u razvoju društvenih odnosa kao i o stvaranju slike o samome sebi.

Emocionalni razvoj djece počinje od odnosa s roditeljima, a kasnije se temelji na komunikaciji unutar odgojnih grupa i odnosa dijete-odgajatelj-djeca, budući da je temelj razvoja emocionalne stabilnosti kod djece upravo osjećaj sigurnosti i ljubavi dobiven od strane odraslih. Kroz svoj razvoj djeca stječu sigurnost u odsutnošću straha, kroz podršku odraslih. Razvijanjem radnih navika, marljivosti i uspješnosti se postiže se njihov osobni rast kroz samoevaluaciju. Kroz komunikaciju i druženja s ostalom djecom ostvaruje se djetetova potreba za pripadnošću i razvijaju se socijalne vještine. Sposobnost samokontrole potiče se međusobnim slušanjem i postavljanjem pravila koja svi sudionici trebaju poštivati. Osobni razvoj djece je uvjetovan strukturom njihove obitelji, odgojno-obrazovnom skupinom, društvom u cjelini i njihovim uzajamnim odnosima (Varljen- Herceg i sur., 2010).

Komunikacijski razvoj

Temelj svih odnosa je komunikacija. Kod djece je potrebno poticati pozitivnu komunikaciju od najranije dobi. Osim govorne komunikacije potiču se i ostali oblici, od kojih je jedan vizualna komunikacija. Vizualnom se komunikacijom kod djece utječe na razvoj vizualnog senzibiliteta, sposobnost razumijevanja složenijih likovnih izričaja. Vizualna komunikacija ima pozitivan utjecaj na razvoj vizualne osjetljivosti. Uz pomoć likovnog izražavanja djeci se pruža mogućnost razvoja sposobnosti kombiniranja likovnih elemenata, iskazivanje vlastitih emocija i iskazivanje emocija drugih likova, odnosno empatija. Likovnim izražavanjem potiče se razvoj sposobnosti doživljaja ugone estetskim sadržajima, razvijanje sposobnosti likovno-kreativnog mišljenja i izražavanja (Varljen- Herceg i sur., 2010).

Spoznajni razvoj

Temelj spoznajnoga razvoja je poticanje kognitivnih procesa. Likovnom kulturom potiče se bolje opažanje predmeta i prostora (veličina, dubina, tekstura, oblici, boja, međusobna udaljenost i slično). Također se potiče razvijanje spoznaje o kretanju (linijski-pravocrtno ili kružno), stjecanja različitih iskustava i spoznaja o sebi (fizičko, socijalno i psihološko "ja") i drugima (uočavanje različitosti i

složenosti odnosa među ljudima), stvaranjem situacija u kojima je moguće uočavanje prirodnih tvorevina i onih koje je stvorila ljudska ruka. Nadalje, pružanje mogućnosti za uočavanje filmske, literarne, glazbene, scenske i likovne umjetnosti (Varljen-Herceg i sur., 2010).

4.7. Optimalni uvjeti za razvoj likovnog senzibiliteta

Djeca će se od najranije dobi vrlo često samoinicijativno upustiti u likovnu aktivnost. Poznato je kako postoji optimalno vrijeme razvoja određenih sposobnosti i vještina kod djece predškolske dobi. Jednako se može shvatiti i razvoj senzibiliteta za likovne aktivnosti. Stoga je osim materijala važno osigurati djetetu i diskretne mogućnosti koje likovni izričaj može ponuditi, čime će se djetetov senzibilitet za likovnost i za estetiku usavršavati. Isto tako, važno je djetetu osigurati priliku da se upozna s likovnom umjetnošću putem raznih medija poput slikovnica, enciklopedija, posjeta muzejima i galerijama i slično (Balić-Šimrak, 2011). Interes za aktivnost u likovnom području može se potaknuti ukoliko se djetetova pažnja usmjeri, ukoliko ga se potakne da razmišlja o sjećanjima, da mašta i smišlja, te da započne spontanu igru raznim likovnim pomagalicama (Šipek i Vidović, 2015).

Pozitivno socio-emocionalno ozračje

Za razvoj djeteta u smjeru likovnosti, važan je utjecaj odgajatelja koji bi djetetu trebao dopuštati veliku slobodu, tj. da ne kritizira, ne poučava, ne sugerira niti savjetuje. Njegova uloga je pokazivanje interesa, prihvaćanja objašnjenja djeteta i poticanje na tumačenje slike ukoliko ga dijete samo ne nudi. Važno je postići ozračje topline, prihvaćanja i hrabrenja. Važno je znati kako je sam stvaralački proces važniji od finalnog produkta. Emocije se mogu izraziti elementima crteža, primjerice pokret (potez može biti smiren/agresivan/nervozan), boja (topla/hladna), različiti materijali i kompozicija (npr. bogata/siromašna detaljima, organizirana/kaotična). Crtanjem osoba prenosi unutarnji svijet u vanjski, i za razliku od govora, crtež je trajna zabilješka unutarnjeg procesa kojemu se uvijek može iznova vraćati (Ivanović, 2005). Prihvaćanje dječjeg originalnog likovnog izričaja koji je u skladu s

osobitostima razvojne dobi djeteta je važan aspekt u likovnim aktivnostima djece predškolske dobi (Balić-Šimrak, 2011).

Poštivanje usredotočenosti djeteta u radu

Djetetova želja za produživanje likovne aktivnosti se treba poštovati, naime potreba za crtanjem koju dijete pokazuje može uroditi velikom upornošću i ustrajanjem u likovnom radu. Odgajatelj bi trebao djetetu unutar mogućnosti osigurati neprekinuto vrijeme bavljenja aktivnošću u kojoj dijete pokazuje veliku usredotočenost i uživanje (Starč i sur., 2004).

Dostupnost likovnog materijala

Djetetu od 2 godine pa nadalje, u trenutku kada je gotovo sposobno samo i pravilno držati olovku u ruci, odgajatelj bi trebao omogućiti pristup likovnom materijalu uz nadzor. Djetetu bi trebalo ponuditi papire raznih boja i oblika, te različite vrste olovki, flomastera i kistova. Dakako, potrebno je paziti na sigurnost djeteta prilikom baratanja olovkama i sličnim alatima, ali i navikavati ga na pravilnu i svakodnevnu uporabu (Starč i sur., 2004).

Razgovor o učinjenom radu

U svim fazama likovnog razvoja važno je obraćati pozornost na djetetove likovne aktivnosti i pokazivanje interesa za istu. Međutim, jednako je važno djetetu ne nametati već gotova rješenja, da ono ne popravlja ili obogaćuje crtež, te ne zahtijevati obrazloženje pod svaku cijenu ukoliko to dijete ne želi. U prvoj fazi, fazi šaranja, djetetu je potrebno govorom i primjedbama usmjeriti pozornost na tragove koje ostavlja na papiru. To podrazumijeva odobravanje karakteristika crteža riječima poput: „*Sviđa mi se kako si nacrtao ovaj krug*” i slično. U fazi slučajnog prikazivanja stvarnosti, djetetu je potrebno omogućiti što više istraživanja različitim materijalima. U fazi namjernog subjektivnog prikazivanja stvarnosti, djetetu valja dopustiti puno izražavanje mašte. Treba voditi red da dijete neprestance u likovnom radu pokazuje svijet onakvim kakvim ga ono vidi, te se nikako ne smije upotpunjavati niti

ispravljati zanje u toj fazi, jer maštovite slikarije te faze održavaju djetetovo nepriznavanje nemogućeg. Zatim, u fazi namjernog objektivnog prikazivanja stvarnosti, razgovorom treba navesti dijete da objasni kakvu priču krije njegov crteži kakvo značenje pridaje pojedinim dijelovima, a kakavo cjelini crteža, naglasak je na djetetovom osobnom doživljaju (Starč i sur., 2004).

5. POVEZANOST DOŽIVLJAJA LIJEPOGA KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI S LIKOVNOM KREATIVNOŠĆU

5.1. Svrha i cilj istraživanja

Svrha ovog istraživanja je ispitati odnos doživljaja lijepog kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti. Cilj istraživanja je utvrditi odgajateljevu i roditeljevu procjenu doživljaja lijepoga kod njihove djece te utvrditi njihovu likovnu kreativnost.

5.2. Istraživačka pitanja i hipoteze istraživanja

Postavljena su sljedeća istraživačka pitanja i hipoteze:

P1: Postoji li statistički značajna razlika u odgajateljevoj i roditeljevoj procjeni doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi?

H1: Postoji statistički značajna razlika, u odgajateljevoj i roditeljevoj procjeni doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi.

P2: Postoji li statistički značajna povezanost odgajateljeve i roditeljeve procjene doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti?

H2: Postoji statistički značajna povezanost odgajateljeve i roditeljeve procjene doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti.

5.3. Uzorak

Ispitanici su se nalazili u Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji. Uzorak za ovo istraživanje sastojao se od 10 roditelja djece koja pohađaju DV Olga Ban Pazin, zatim DV Morčić, DV Loptica, te DV Potok. Osim roditelja, uzorak je činilo 10 odgajatelja iz DV Olga Ban Pazin, DV Loptica i DV Potok. Za potrebe ovog istraživanja testirana su djeca $N = 66$, od kojih su 30 dječaci, a 36 djevojčice. 24 djece su petogodišnjaci, 39 djece su šestogodišnjaci, a troje djece su sedmogodišnjaci.

5.4. Metode istraživanja

U istraživanju je rabljena kvalitativna i kvantitativna metodologija. Provedena je metoda anketiranja. Anketirani su odgajatelji i roditelji djece petogodišnjaka, šestogodišnjaka i sedmogodišnjaka.

Osim postupaka izvedbe istraživanja, primijenjeni su i postupci interpretacije rezultata. Korištene su metode: komparacije (procjena djece od njihovih odgajatelja i roditelja), klasifikacije (razvrstavanje dobivenih odgovora) i deskripcije (opisa dobivenih rezultata).

Metoda testiranja potencijalne kreativnosti izvršila se pomoću EpoC testa potencijalne kreativnosti, kojim se nastojala utvrditi korelacija između koeficijenta grafičkog testa divergentno – eksplorativnog mišljenja (apstraktni oblik), grafičkog testa konvergentno – integrativnog mišljenja (apstraktni oblici), grafičkog testa divergentno – eksplorativnog mišljenja (konkretan oblik) i grafičkog testa konvergentno – integrativnog mišljenja (konkretni oblici).

5.5. Mjerni instrumenti

Mjerni instrument koji se koristio u ovom istraživanju jest anketa, koja se sastojala iz raznih područja: likovni tip djeteta prema likovnim sposobnostima, likovni tip djeteta prema naklonosti likovno-izražajnih sredstava, likovna kreativnost, motivacija, estetski senzibilitet i socijalne osobine.

Za potrebe ovog rada izdvojene su tvrdnje koje su se odnosile na estetski senzibilitet. Odgajatelji i roditelji trebali su procijeniti svako dijete Lickertovom skalom od 1-5 za tvrdnje: izražavanje lijepog kod djeteta izaziva jake emocionalne reakcije (smijeh, oduševljenje, dulje promatranje, nekontrolirano govorenje...), uočava i izražava lijepo na vlastitim likovnim uradcima, uočava i izražava lijepo (boje, oblike, strukture...) na vanjskom prostoru (ulice, vrt, park...), objašnjava što je lijepo pri uočenoj ljepoti, objašnjava što je lijepo u vlastitom odabiru odjeće i obuće, dijete izražava i trudi se uređivati kosu po svojoj zamisli, samostalno uređuje i uljepšava prostor u kojem boravi, među predmetima (slikovnice, igračke, fotografije...) razlikuje one koji su za njega više ili manje lijepi, likovne materijale i

pribore bira prema vlastitom kriteriju ljepote i doživljaj lijepoga kod djeteta izaziva dugoročni dojam.

Uz anketu, korišten je EpoC test potencijalne kreativnosti čiji su se rezultati u području divergentno – eksplorativnih i konvergentno – integrativnih zadataka, koristili u svrhu povezivanja s procjenom estetskog senzibiliteta djeteta od strane odgajatelja i roditelja.

5.6. Statistička obrada podataka

Podaci prikupljeni anketom, odnosno oni koji se odnose na roditeljevu procjenu estetskog senzibiliteta djeteta, uneseni su u Microsoft Excell, kako bi ih se pripremilo za statističku obradu u SPSS statističkom programu.

Wilcoxonov test i Spearmanov neparametrijski test korišteni su u svrhu utvrđivanja statistički značajnih razlika između odgajateljeve i roditeljeve procjene estetskog senzibiliteta djeteta.

Podaci su zatim podvrgnuti Cronbach's Alfa analizi pouzdanosti, čija je skala (0, 916) pokazala veliku valjanost. Isto tako, skala pouzdanosti za podatke dobivene od odgajatelja (0, 867) se pokazala relativno pouzdanom. Postupkom standardizacije nastojalo se doći do zajedničkog kvocijenta likovne kreativnosti kako bi se utvrdilo postoji li povezanost između likovne kreativnosti djeteta i procjene estetskog senzibiliteta djeteta od strane roditelja i odgajatelja.

6. REZULTATI I RASPRAVA

U ovom istraživanju, prilikom unošenja podataka u sistem se utvrdilo kako se radi o relativno malom broju uzorka koji je sudjelovao u provedbi istraživanja. Mali uzorak je svakako utjecao na konačno dobivene rezultate.

Prosječnom vrijednošću odgovora dobivenih iz upitnika na temu odgajateljeve procjene estetskog senzibiliteta ($Me=36,82$) ukazuje se na to da odgajatelji imaju nižu procjenu, a roditelji ($Me=38,09$) višu procjenu estetskog senzibiliteta vlastite djece.

Proveden je test normalnosti distribucije dvaju varijabli, kojim je utvrđeno kako roditeljska procjena estetskog senzibiliteta djece odstupa, dok odgajateljeva procjena estetskog senzibiliteta djece ne odstupa značajno od normalne distribucije.

Tablica 1. Prikaz rezultata odnosa odgajateljeve i roditeljeve procjene estetskog senzibiliteta djece

	Odgajateljeva procjena estetskog senzibiliteta djece
	Roditeljeva procjena estetskog senzibiliteta djece
Z	-2,079
p	0,038

Wilcoxonovim testom se nastojalo izračunati da li se procjena estetskog senzibiliteta djeteta od strane odgajatelja statistički značajno razlikuje od roditeljeve procjene, što se pokazalo potvrdnim (0, 038). Stoga, postoji značajna razlika u procjeni od strane odgajatelja (medijan = 37, 5) i roditelja (medijan = 41, 00), budući da vrijednost Wilcoxon Z iznosi -2, 079. Koeficijentom kvartalne devijacije utvrđeno je kako su procjene estetskog senzibiliteta djece od strane odgajatelja ($C = 37, 5.$, $Q_{(3-1)} = 10, 75$) niže od roditeljevih procjena ($C = 41, 00.$, $Q_{(3-1)} = 10, 5$).

Rezultatima je pokazano kako odgajatelji imaju nižu procjenu osjećaja za lijepo kod djece, dok roditelji senzibilitet vlastite djece za estetiku procjenjuju znatno većim. Dobivenim rezultatima može se zaključiti kako nema statistički značajne povezanosti između procjene estetskog senzibiliteta djece od strane odgajatelja i roditelja. Time se potvrđuje prva hipoteza, kojom se tvrdi da postoji statistički značajna razlika, u odgajateljevoj i roditeljevoj procjeni doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi.

Tablica 2. Korelacija ispitivanja raznih likovno-kreativnih mišljenja djece u apstraktnim i konkretnim oblicima

		Test likovnog divergentno – eksplorativnog mišljenja, apstraktni oblik	Test likovnog konvergentno – integrativnog mišljenja, apstraktni oblik	Test likovnog divergentno – eksplorativnog mišljenja, konkretni oblik	Test likovno konvergentno – integrativnog mišljenja, konkretni oblik
Test likovnog divergentno – eksplorativnog mišljenja, apstraktni oblik	CQ	1,000	,201*	,471**	,083
	p		,040	,000	,400
	N	105	105	105	105
Test likovnog konvergentno – integrativnog mišljenja, apstraktni oblik	CQ	,201*	1,000	,222*	,373**
	p	,040		,023	,000
	N	105	105	105	105
Test likovnog divergentno – eksplorativnog mišljenja, konkretni oblik	CQ	,471**	,222*	1,000	,323**
	p	,000	,023		,001
	N	105	105	105	105
Test likovno konvergentno – integrativnog mišljenja, konkretni oblik	CQ	,083	,373**	,323**	1,000
	p	,400	,000	,001	
	N	105	105	105	105

EpoC testom kod djece u dobi od 5, 6 i 7 godina ispitano je divergentno–eksplorativno i konvergentno–integrativno mišljenje na konkretnim i apstraktnim oblicima. Između svih navedenih likovno-kreativnih mišljenja djece u apstraktnim i

konkretnim oblicima, ustanovljeno je da postoji pozitivna statistički značajna korelacija, osim između zadataka divergentno–eksplorativnog mišljenja u odnosu na apstraktne oblike i testa konvergentno–integrativnog mišljenja u odnosu na konkretne oblike. Može se zaključiti da djeca koju odgajatelji procjenjuju kao estetski senzibilnijom imaju niži rezultat na grafičkom testu divergentno–eksplorativnog mišljenja u konkretnim oblicima. To dalje znači da estetskim uređivanjem rada djeca manju pozornost posvećuju produkciji likovnih ideja u jedinici vremena.

Tablica 3. Povezanost kvocijenta kreativnosti i odgajateljeve i roditeljeve procjene estetskog senzibiliteta

	Odgajateljeva procjena estetskog senzibiliteta djece	Roditeljeva procjena estetskog senzibiliteta djece
CQ	-0,248	0,032
p	0,203	0,815
N	28	56

Nadalje, rezultatima je utvrđeno kako između likovne kreativnosti i odgajateljeve i roditeljeve procjene estetskog senzibiliteta djece nema povezanosti. Time se druga hipoteza opovrgava - ne postoji statistički značajna povezanost odgajateljeve i roditeljeve procjene doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti.

7. ZAKLJUČAK

Sveprisutnošću estetike i nerijetkim povezivanjem estetskih vrijednosti s umjetnošću, a samim time i s likovnom kreativnošću, javlja se potreba za utvrđivanjem povezanosti između ova dva pojma, ukoliko povezanost zaista postoji. Još važnije, nužno je usmjeriti pozornost na dječje stvaralaštvo i na potencijalnu likovnu kreativnost.

Provedenim istraživanjem nastojalo se utvrditi može li se likovna kreativnost djeteta predškolske dobi očitovati estetskim izričajem. Dobivenim rezultatima upućuje se na to da kreativnost i estetika kod djece predškolske dobi ne moraju uvijek biti međuzavisna. Kreativno dijete koje ima sposobnost fluentnosti kreativnog izričaja vlastite uratke ne stvara isključivo kako bi oni bili estetski privlačni drugima, dok će dijete s nižim rezultatima na testovima kreativnosti imati sposobnost produciranja, odnosno stvarati estetski privlačne uratke.

Dobivenim rezultatima prva hipoteza, kojom se tvrdi da postoji statistički značajna razlika, u odgajateljevoj i roditeljevoj procjeni doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi je potvrđena. Za razliku od prve, druga hipoteza da ne postoji statistički značajna povezanost odgajateljeve i roditeljeve procjene doživljaja lijepoga kod djece predškolske dobi i njihove likovne kreativnosti je opovrgnuta.

Spoznaja da estetika i kreativnost djece predškolske dobi nisu međusobno povezani za može biti od velike važnosti, jer pruža određeno usmjerenje prilikom provedbe testova potencijalne likovne kreativnosti kod djece predškolske dobi. Isto tako, budući da se provedenim istraživanjem utvrdilo da roditelji znatno više procjenjuju estetski senzibilitet vlastite djece u odnosu na odgajatelje, ono može služiti i kao sredstvo kojim se roditelje poziva na objektivnost po pitanju procjene uradaka vlastite djece, ali i odgajatelje na veći senzibilitet za mišljenja, interese i likovni razvoj djece u skupini, kao i za češće planiranje i provedbu umjetničkih aktivnosti.

8. LITERATURA

1. Bacalja, R., Ivon, K. (ur.), (2014). Dijete i estetski izričaji. *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa "Dijete i estetski izričaji" održanoga u Zadru 13. i 14. svibnja 2011* (147-161). Zadar: Sveučilište u Zadru.
Pribavljeno 27. 08. 2019. sa:
http://www.unizd.hr/Portals/50/zbornici/Zbornik%20dijete_%20compressed.pdf.
2. Balić-Šimrak, A. (2011). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8. Pribavljeno dana 12. 08. sa:
<https://hrcak.srce.hr/124737>.
3. Beck-Dvoržak, M. (1987.), Psihička uvjetovanost kreativnosti, u: *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
4. Berk, L., (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada slap.
5. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Ravlić, S. (ur.). (2019). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža". Pribavljeno dana 21. 08. sa:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18431>.
7. Cvetković-Lay, J. (2002). *Ja hoću i mogu više*. Zagreb: Alinea.
8. Čudina Obradović, M. (1991). *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Diamond, M.; Hopson, J. (2006). *Čarobno drveće uma: kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije vašeg djeteta od rođenja do adolescencije*. Lekenik : Ostvarenje.
10. Ivanović, N. (2005). Kreativnost kao poticaj osobnog razvoja. *Vaše zdravlje*, 4 (41). Pribavljeno dana 07. 06. sa: <https://www.vasezdravlje.com/zdrav-zivot/kreativnost-kao-poticaj-osobnog-razvoja>.
11. Kelava, M. (2006). *Od poetskog doživljaja do likovno osmišljene stvaralačke igre. Poetski doživljaj u likovno-stvaralačkoj igri. Metodički priručnik*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

12. Kroflin, L., Nola, D., Posilović, A., Supek, R. (1987). *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus.
13. Mendeš, B., Ivon, H., Pivac, D. (2012). Umjetnički poticaji kroz proces odgoja i obrazovanja. *Magistra Iadertina*, 7 (1), 111-122. Pribavljeno dana 14. 07. sa: <https://hrcak.srce.hr/99896>.
14. Mišković, M. (1994). Značaj i mogućnosti estetskog odgoja i obrazovanja u pedagoškom procesu. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20 (1-2) 39-40. Pribavljeno dana 19. 08. sa: <https://hrcak.srce.hr/81976>.
15. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Pribavljeno dana 21. 06. sa: <https://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>.
16. Pejaković, S. (2016). Značaj i mogućnost suvremenog pristupa estetskom odgoju. *Acta Iadertina*. 13 (1) 0-0. Pribavljeno dana 01.07. sa: <https://hrcak.srce.hr/190130>.
17. Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece (1991). *Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture* 7/8 (10-20). Pribavljeno dana 29. 06. sa: http://www.dv-snjeguljica.hr/informacije/Programsko_usmjerenje_odgoja_i_obrazovanja_pr_edskolske_djece.doc.
18. Radovan-Burja, M. (2011). Integriranje umjetnosti u odgoj djece. *Metodički ogleđi: časopis za filozofiju odgoja*, 18 (2) 115-130. Pribavljeno dana 29. 06. sa: <https://hrcak.srce.hr/82319>.
19. Slunjski, E. (2013). *Kako djetetu pomoći da ... (p)ostane kreativno i da se izražava jezikom umjetnosti: priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*. Zagreb: Element.
20. Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (2006). *Smjernice za umjetnički odgoj. Svjetska konferencija o umjetničkom odgoju: „Oblikovanje stvaralačkih mogućnosti za 21. Stoljeće“*. Lisabon: Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu. Pribavljeno dana 29. 06. sa: <http://www.hcdo.hr/dokumenti/smjernice-unesco-a-za-umjetnicki-odgoj/>.

21. Somolanji, I., Bognar, L. (2008). Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 19 (87-94). Pribavljeno dana 20. 07. sa: <https://hrcak.srce.hr/24067>.
22. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B. i Letica, M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Zagreb: Golden market.
23. Šagud, M. (2002). Odgajatelj u dječjoj igri. Zagreb: Školske novine.
24. Šipek, B., Vidović, V. (2015). Kako komunicirati likovnim jezikom djece *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79) 21-22. Pribavljeno dana 13. 08. sa: <https://hrcak.srce.hr/172745>.
25. Varljen-Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi. Zagreb: Alfa d.d.
26. Vukasović, A. (2001). Pedagogija. Zagreb: Hrvatski katolički zbor „mi“.